

Кримінальний процес та криміналістика

УДК 343.1 (477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18128520>

Електронні докази: окремі аспекти їх використання у кримінальному провадженні

Коропецька Сніжана Орестівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Івано-Франківського інституту «Одеська юридична академія», Україна,

<https://orcid.org/0000-0001-9881-3031>

Савченко Василь Антонович,

кандидат юридичних наук, доцент,

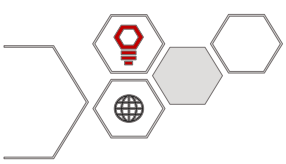
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Івано-Франківського інституту «Одеська юридична академія», Україна,

<https://orcid.org/0000-0002-2728-9794>

Прийнято: 14.12.2025 | Опубліковано: 30.12.202

Анотація. Процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні є показання, речові докази, документи, висновки експертів. До документів як джерела доказів у свою чергу, згідно чинного законодавства відносяться й електронні документи. Текстові документи, а також фотографії, відео- та аудіозаписи зараз переважно створюються та зберігаються в цифровому вигляді. Усі типи даних зберігаються на носіях інформації в комп'ютерах та мобільних телефонах, або на серверах та в «хмарі». Нерідко така інформація має суттєве доказове значення при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Чимало питань у науковців виникає з приводу самої сутності електронних (цифрових) доказів та віднесення їх до того чи іншого виду процесуального джерела, їх оцінки та використання у процесі доказування.

У статті проаналізовано бачення вітчизняних та зарубіжних науковців з означеної проблематики, правові позиції законодавця та судових органів держави, висловлено власні погляди і міркування. Зроблено висновок, що з огляду на багатоплановість та складність багатьох аспектів цілком закономірним бачиться те, що у науковців та практиків, як у зарубіжних, так і вітчизняних, на даний час не вироблено єдиного підходу до розуміння сутності електронних доказів, усіх аспектів їх використання у кримінальному провадженні, дослідження та оцінки. Очевидно, що назріла потреба визнання їх окремим джерелом доказів законодавцем.

На основі аналізу наукових вітчизняних та зарубіжних джерел, законодавчих актів та судової практики подається авторське бачення означеної проблематики та шляхи вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства, що вказує і на новизну дослідження.

Ключові слова: джерела доказів, документи, електронні докази, інформація, кримінальне провадження.

Electronic evidence: certain aspects of its use in criminal proceedings

Snizhana Koropetska,

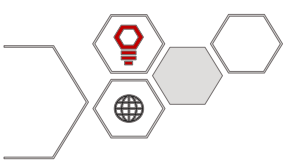
Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department

of Criminal Procedure and Criminalistics

Ivano-Frankivsk Institute «Odesa Law Academy»

<https://orcid.org/0000-0001-9881-3031>

Vasyl Savchenko,

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department

of Criminal Procedure and Criminalistics

Ivano-Frankivsk Institute «Odesa Law Academy»

<https://orcid.org/0000-0002-2728-9794>

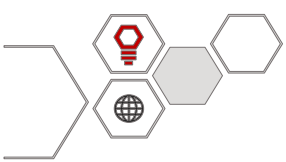
Abstract. Procedural sources of evidence in criminal proceedings are testimony, physical evidence, documents, and expert opinions. Text documents, as well as photos, videos and audio recordings, are now mostly created and stored digitally. All types of data are stored on storage media in computers and mobile phones, or on servers and in the cloud. Often, such information has significant evidentiary value in the investigation of criminal offenses.

Many questions arise among scientists regarding the very essence of electronic (digital) evidence and its attribution to a particular type of procedural source, its evaluation and use in the evidentiary process.

Some researchers consider such evidence to be a type of document, others do not attribute evidence in electronic form to any of the sources of evidence, and others consider it to be an independent source of evidence.

It is noted that today the state of legal regulation and the degree of scientific development of the issue of electronic evidence in criminal proceedings do not meet the requirements of practice. A unified approach to the collection, study, and use of electronic evidence has not been developed and further enshrined in legislation; some issues regarding the inclusion of electronic media in criminal proceedings, etc., remain unregulated in the law.

The article analyzes the views of domestic and foreign scientists on the above-mentioned issues, the legal positions of the legislator and the judicial bodies of the state, and expresses its own views and considerations.

It is concluded that, given the multifaceted nature and complexity of many aspects, it seems quite natural that scientists and practitioners, both foreign and domestic, have not yet developed a unified approach to understanding the essence of electronic evidence, all aspects of their use in criminal proceedings, research and evaluation. It is obvious that there is a need for them to be recognized as a separate source of evidence by the legislator.

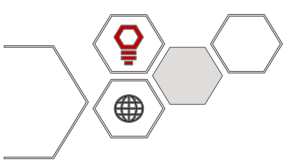
Based on the analysis of scientific domestic and foreign sources, legislative acts and judicial practice, the author's vision of the specified issues and ways to improve the current criminal procedural legislation are presented, which also indicates the novelty of the study.

Keywords: criminal proceedings, documents, electronic evidence, information, sources of evidence.

Постановка проблеми. Згідно ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України (КПК) доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [1].

До документів, у свою чергу, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 ст. 99 КПК України, можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації, у тому числі комп'ютерні дані. Мова іде про «електронні докази», використання яких у судочинстві набуло неабиякого розповсюдження, хоч існує чимало дискусій щодо розуміння їх сутності, оцінки та використання, насамперед у кримінальному судочинстві, що викликає чимало суперечностей.

Оцінка стану літератури. Слід сказати, що вітчизняними науковцями також немало уваги приділено цій темі, враховуючи дослідження певних її

аспектів окремими авторами, серед яких С. Абламський, Д. Алексєєва-Процюк, А.-М. Ангеленюк, Н. Ахтирська, О. Брисковська, Д. Великодний, А. Коваленко, О. Козицька, О. Музиченко, О. Метелєв, А. Назарко, Л. Ніколенко, В. Романюк, А. Столітній, В. Фігурський та інші.

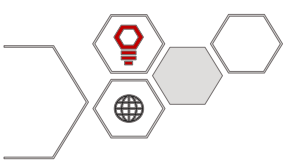
Метою даної статті буде дослідження окремих проблемних питань, що стосуються використання електронних доказів у кримінальному провадженні.

Завданням дослідження є окреслення виявлених прогалин в інституті доказування у кримінальному процесі та внесення пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. До документів як джерела доказів згідно чинного законодавства відносяться й електронні документи. Згідно ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» № 851-IV від 22 травня 2003 року електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов’язкові реквізити документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для приймання його змісту людиною. Допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму.

Юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму [2].

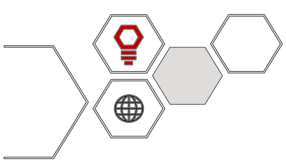
Однак на сьогодні стан правового регулювання та ступінь наукової розробленості питання електронних доказів в кримінальному процесі, не відповідають вимогам практики. Як, наприклад, зауважує А. Коваленко, не вироблено єдиного підходу до збирання, дослідження та використання електронних доказів із подальшим закріпленням в КПК України [3, с. 242], не врегульованими у законі залишаються деякі питання щодо долучення до кримінального провадження електронних носіїв інформації [4, с. 177] тощо.

Як вказує В. М. Фігурський, через особливості доказів в електронній формі точаться дискусії щодо їх належності до процесуальних джерел доказів. Згідно першої позиції вчених вважається, що докази в електронній формі є різновидом документів. Ця думка ґрунтується на чинному правовому регулюванні та, відповідно, інформація, яка має значення для кримінального провадження і зберігається в електронній формі, незалежно від електронного носія даних, може бути використана як документ. Інші дослідники не відносять докази в електронній формі до жодного з джерел доказів, оскільки вважають, що вони – лише спосіб відображення доказів, а джерело доказів може бути продемонстроване у цифровому форматі (І. Г. Каланча, А. В. Столітній). Третя група науковців вважає, що докази в електронній формі є новим процесуальним джерелом доказів. Стверджують, що такі докази істотно відрізняються від документів. Лист, графік або малюнок можна безпосередньо продемонструвати на видимому носії, тоді як докази в електронній формі створюються, зберігаються і передаються шляхом перетворення інформації в цифровий код, а також демонструються і зчитуються за допомогою спеціальних пристроїв і програмного забезпечення (А.-М. Ю. Ангелюк, Д. М. Цехан) [5, с. 99].

Гутник А. В, Хитра А. Я. наголошують, що враховуючи законодавче закріплення лише чотирьох джерел доказів, джерелом цифрових (електронних) доказів є документ або речовий доказ (річ). Для того, щоб відрізнити електронний документ від речового доказу в електронній формі, слід звернути увагу на те, що саме може бути використане як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження: інформація чи матеріальний об'єкт [6, с. 83].

Абламський С. Є. та Романюк В. В. вважають, що вказана теза є спірною, адже доказом не може бути матеріальний об'єкт, доказом завжди виступає інформація, яку містить певний матеріальний об'єкт як її носій. Точне визначення джерела цифрового (електронного) доказу є запорукою застосування правильного засобу та процедури фіксації й вилучення доказової інформації, її

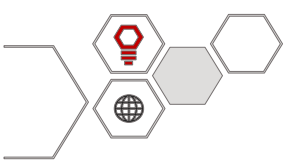

збереження відповідно до визначених КПК України правил. Крім того, при роботі із джерелами цифрових (електронних) доказів, при пошуку таких доказів, їх фіксації та вилученні обов'язково слід залучати відповідних спеціалістів, що гарантуватиме належність виконання зазначених завдань [7, с. 144].

На нашу думку, насамперед, слід звернути увагу на те, що у кримінальному процесуальному законодавстві електронні докази як окремий різновид доказів не розглядаються, а подаються в загальному розумінні як різновид документів.

Суддя Верховного Суду у Касаційному кримінальному суді Наталія Марчук під час презентації курсу «Кіберзлочинність і електронні докази» у межах проєкту Ради Європи «HELP (Освіта в галузі прав людини для юристів) для України, в тому числі під час війни» нагадала, що електронні докази належать до категорії документів, а матеріальні носії, на яких вони розміщені, визнаються речовими доказами. Так, відповідно до ч. 1 ст. 99 КПК України документ – це спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. До документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 ст. 99 КПК України, можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані) [8].

Однак документи в електронній формі за наявності відповідних ознак з необхідними реквізитами (електронний підпис, електронна печатка) можуть бути лише частиною електронної доказової інформації, яка у свою чергу може відображатися у різних формах та на різних носіях у певних порталах, чатах сайтах в комп'ютерній мережі; електронних базах даних, файлах тощо. Таким чином, інформація у цифровій формі, що має значення у кримінальному провадженні, поняттям документа чи електронного документа не обмежується і її слід розуміти ширше.

З таких же міркувань докази в електронній формі також невиправдано обмежувати лише «способом їх фіксації» та не відносити до жодного із процесуальних джерел. Звісно, що, наприклад, показання свідка чи висновок експерта можна перевести в електронний формат, однак у матеріалах кримінального провадження містяться саме їх оригінали у паперовій формі, які і досліджує та оцінює суд в залі судового засідання.

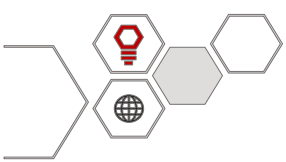
Можна погодитись із Л. В. Мілімком та Я. В. Жидовцевим, що у кримінальному судочинстві інформація в електронному відображенні про факти і обставини, що встановлені в кримінальному провадженні, та існує в електронній формі може бути визнана у встановленому законом по рядку електронним доказом. Електронні докази, в яких основу становить електронний документ, доцільно визнати самостійною групою доказів і закріпити в КПК України [9, с. 306].

Як вбачається, така позиція хоч і бачиться слушною, однак не зрозуміло, що мається на увазі під «групою доказів», які слід закріпити в законодавстві. Група доказів складає собою сукупність доказів або є їх різновидами і дати їх вичерпний перелік навряд чи можливо та доцільно.

Звідси стає все більш очевидним, що слід прислухатися до думки тих учених, які вважають електронні докази самостійним джерелом доказів. Це лише справа майбутнього. Не можна заперечити, що докази в електронній формі є новим соціально-правовим явищем в інформаційну епоху. У порівнянні з доказами у позаялектронній формі, вони мають власну природу, яка зумовлює їх особливості, потребують іншого механізму доказування, що свідчить про самостійне місце у системі процесуальних джерел доказів [5, с. 101].

Поряд з традиційними процесуальними джерелами доказів роль електронних (цифрових) доказів лише зростає, зокрема тих, що можуть бути отримані, наприклад, навіть з відкритих джерел.

Концепція добування і використання інформації з відкритих джерел для оцінки загроз, прийняття рішень або відповіді на конкретні запитання відома як

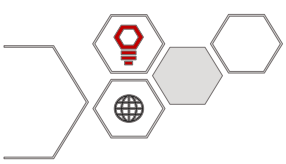
OSINT (Open-Source Intelligence, на основі відкритих джерел). Основними джерелами OSINT є засоби масової інформації, Інтернет, відкриті державні дані, наукові публікації, тощо. Методи OSINT активно використовується в багатьох галузях людської діяльності, включаючи журналістику, бізнес, кібербезпеку та розвідку. У зв'язку з цим у доктрині постає питання про можливість використання засобів OSINT під час здійснення кримінального провадження [10, с. 170].

За словами голови Верховного суду С.І. Кравченка, докази та доказування – основа будь-якого процесу, і від того, наскільки якісно та повно під час досудового розслідування буде зібрана доказова база, залежить ефективність розгляду кримінального провадження в суді і швидкість досягнення мети правосуддя.

Отримання доказів із відкритих джерел – питання не нове для українських судів. Уже тривалий час у деяких кримінальних провадженнях, не тільки за КПК України 2012 року, а в окремих випадках і за КПК 1960 року, були електронні докази. Серед актуальних проблемних питань: можливість застосування моніторингу та користувацького пошуку в соціальних мережах, результати зняття інформації з електронних інформаційних систем, правова оцінка скріншотів, співвідношення оригіналу доказу та його копії [11].

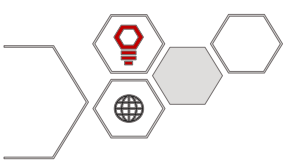
Як відзначають німецькі вчені Ф. Меллерс, С. Залемі та Н. Шлівінські, цифрові докази вже були актуальними для розслідувань у Європі приблизно у 85 % випадків ще у 2018 році. Зростання кіберзлочинності у Німеччині після пандемії коронавірусу призвело до ще більшої значущості цифрових доказів, що поставило їх у центр уваги судової влади. Мета полягає в тому, щоб встановити взаємозв'язок між технічними можливостями та їх правовою оцінкою [12].

Важливість цифрових (електронних) доказів у кримінальному судочинстві в Євросоюзі сумнівів не викликає, хоч чимало прогалин як технічного характеру, так і законодавчого закріплення мають місце. Все ж вагомість такої доказової інформації в юриспруденції, і, насамперед, у кримінальному судочинстві

переважає. Про це говорять численні європейські правові документи, якими усуваються наявні прогалини щодо їх застосування. Серед них Директива (ЄС) 2023/1544 Європейського Парламенту та Ради від 12 липня 2023 року, що встановлює уніфіковані правила визначення призначених установ і призначення представників з метою збору електронних доказів у кримінальному провадженні (ОВ L 191, 28.7); Рішення Ради (ЄС) 2023/436 від 14 лютого 2023 року, яке дозволяє державам-членам ратифікувати, в інтересах Європейського Союзу, Другий додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність щодо посиленої співпраці та обміну електронними доказами (ОВ L 63, 28.2. 2023); Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних, про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент захисту даних) (ОВ L 119 від 4 травня 2016 р.); Директива (ЄС) 2016/680 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних компетентними органами з метою запобігання, розслідування, виявлення або кримінального переслідування правопорушень або виконання кримінальних покарань, а також щодо вільного переміщення таких даних і скасування Рамкового рішення Ради 2008/977/JHA (ОВ L 119, 4 травня 2016 р.); Рекомендація щодо рішення Ради, що дозволяє розпочати переговори щодо угоди між Європейським Союзом і Сполученими Штатами Америки про транскордонний доступ до електронних доказів для судової співпраці у кримінальних справах (COM(2019) 70) та інші.

Федеральний міністр юстиції, доктор Марко Бушман пояснює: «Світ стає єдиним цифровим простором – це також стосується злочинів. Електронні медіа, такі як служби обміну повідомленнями, відіграють дедалі важливішу роль, наприклад, як інструмент для ініціювання та координації. Однак, якщо правоохоронні органи хочуть отримати доступ до електронних даних під час своїх розслідувань, процес часто все ще є громіздким. Часто потрібні місяці, перш ніж дані можна отримати з інших країн. Законопроект про імплементацію

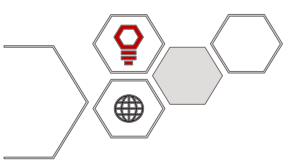

та імплементацію пакету електронних доказів ЄС передбачає тут засіб правового захисту: нові правила дозволяють правоохоронним органам запитувати електронні докази безпосередньо у постачальників послуг в інших державах-членах або вимагати їх зберігання протягом певного періоду часу. Це може запобігти видаленню відповідних даних у майбутньому. Дані осіб, на яких поширюється професійна таємниця, підлягають спеціальному механізму захисту. Для мене було особливо важливо вписати європейські вимоги законодавство якомога поважніше. Тому ми приділили особливу увагу стандартизації надійних засобів правового захисту» [13].

Доктор Карстен Момзен відмічає, що зростання значення цифрової інформації та цифрових доказів неминуче призводить до зростання значення самих цифрових доказів. Текстові документи, а також фотографії, відео та аудіозаписи зараз переважно створюються та зберігаються в цифровому вигляді. Усі типи даних зберігаються на носіях інформації в комп'ютерах та мобільних телефонах, або на серверах та в хмарі. Зв'язок відбувається через Інтернет, будь то через такі сервіси, як Facebook чи Twitter, форуми та, звичайно ж, електронну пошту. Мобільні телефони можна знайти, підключившись до веж стільникового зв'язку, можна відстежувати пересування та місцезнаходження. Вся ця інформація може мати значення для кримінального провадження і тому розглядатися як доказ.

Алібі можна перевірити або спростувати, мотиви потенційно можна відстежити, а також зв'язки між особами. Тому розгляд цифрових даних як доказів не тільки доцільний, але й практично неминучий. Крім того, зусилля, необхідні для спостереження, часто значно менші, оскільки дані збираються та зберігаються або самими особами, або постачальниками послуг [14].

Одним із найбільших викликів, з яким зіткнулися українські та зарубіжні правники — це питання достовірності таких доказів. Звернемось до зарубіжного досвіду. Німецькі правники на підставі аналізу практики Верховного суду ФРН, земельних судів Штутгарта, Кельна та інших звертають увагу на те, що з одного

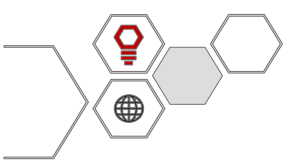
боку, електронні листи, веб-сайти, журнали чатів та інші читабельні електронні документи часто надсилаються за допомогою скріншотів. З іншого боку, аудіо- та відеофайли часто переглядаються через платформу (наприклад, YouTube) або після завантаження. Якщо взяти до уваги доказову цінність знімків екрана на основі технічних критеріїв, вони багато тривіальних можливостей для маніпуляцій. Для маніпуляцій можна використовувати навіть смартфон з функцією редагування. З відповідним ноу-хау та відповідною технологією можливі оманливо справжні маніпуляції зі складними фотографіями [12].

Звісно, маніпуляції можливі, але їх і можливо відстежити. Комп'ютерні технології розвиваються швидкими темпами. Це говорить лише про те, що питання використання електронних доказів у кримінальному провадженні потребують подальших і більш різнопланових досліджень.

Висновки. Важливість та необхідність використання сучасних комп'ютерних можливостей та доказової інформації в електронному форматі сумнівів не викликають. Цілком закономірним бачиться те, що у науковців та практиків, як у зарубіжних, так і вітчизняних, на даний час не вироблено єдиного підходу до розуміння сутності електронних доказів, усіх аспектів їх використання у кримінальному провадженні, дослідження та оцінки.

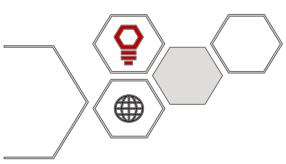
Зроблено висновок, що інформація у цифровій формі, що має значення у кримінальному провадженні, поняттям документа чи електронного документа не обмежується і її слід розуміти ширше.

Зафіксована в електронному форматі інформація на відміну від інших її видів має власну природу, яка зумовлює її особливості, потребує іншого механізму доказування, що свідчить про самостійне місце у системі процесуальних джерел доказів виокремлює потребу визнання таких відомостей, що мають значення в кримінальному провадженні, окремим джерелом доказів законодавцем.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.10.2025).
2. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України № 851-IV від 22 травня 2003 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 36, ст.275). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 06.10.2025).
3. Коваленко А. В. Електронні докази в кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. № 4. С. 237–245.
4. Метелев О. П. Збирання цифрової інформації як окремий спосіб отримання доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. № 60. С. 177–181.
5. Фігурський В. М. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2023. № 4. С. 97–105.
6. Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 204 с.
7. Романюк В. В., Абламський С. Є. Критерії допустимості цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. *Право і безпека – Law and Safety*. 2024. № 2 (93). С. 140–150.
8. Верховний Суд. Кіберзлочинність та електронні докази: суддя ВС розповіла про оцінку електронних доказів у кримінальному провадженні. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1594957> (дата звернення: 08.10.2025).
9. Мілімко Л. В., Жидовцев Я. В. Електронні докази у кримінальному судочинстві України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 3. С. 302–308.

10. Бабаєва О. В., Авербах Д. В. Щодо питання про використання доказів, отриманих з відкритих джерел, у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 83: частина 3. С. 169–174.

11. Верховний суд. Судді ВС обговорили з експертами питання щодо допустимості електронних доказів, отриманих із відкритих джерел. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1282146> (дата звернення: 06.10.2025).

12. Frederik Möllers. Simone Salemi. Natascha Schliwinski. Digitale Beweise im Straf- und Zivilprozess. S. 169–178. URL : https://www.uni-saarland.de/fileadmin/upload/lehrstuhl/sorge/Paper01_M%C3%B6llers_Salemi_Schliwinski (дата звернення: 08.10.2025).

13. Buschmann M. Neue Regelungen zur EU-weiten Sicherung und Herausgabe von elektronischen Beweismitteln. *Pressemitteilung Nr. 96/202428. Oktober 2024*. URL : https://www.bmj.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2024/1028_E_Evidence.html (дата звернення: 09.10.2025).

14. Carsten Momsen, Nils Hercher. Digitale Beweismittel im Strafprozess Eignung, Gewinnung, Verwertung, Revisibilität. URL : [https:// strafverteidigertag.de/wp-content/uploads/2024/04/37_Momsen_173-196.pdf](https://strafverteidigertag.de/wp-content/uploads/2024/04/37_Momsen_173-196.pdf) (дата звернення: 09.10.2025).